

Юрій ІВАНЧЕНКО
радник Президії НАМ України,
мистецтвознавець

ПАСТИР І БУДІВНИЧИЙ До 400-річчя Києво-Могилянської академії

Прихід бароко в Україну збігся з поширенням мурованого церковного будівництва у першій половині XVII ст. Спершу в тогочасному Києві переважно відбудовували старі церкви, поруйновані в минулих лихоліттях. Одним із найбільших подвижників-будівничих української історії був митрополит Київський і Галицький, архімандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила (1597–1647). Як відомо, він отримав освіту у Львівській братській школі та єзуїтському колеґіумі, удосконалював її в одному з європейських університетів (різні дослідники називають Замостську академію в Польщі, вищий колеґіум «Ла Флеш», університет Сорбонна у Франції та колеґж у Голландії). Потім служив у польському війську, брав участь у військових кампаніях разом із Михайлом Хмельницьким, батьком майбутнього гетьмана, й самим Богданом — у битвах під Цецорою (1620) та Хотиним (1621). Знайомством із Петром Конашевичем-Сагайдачним, керівником козацьких військ у цій битві, може пояснити його переїзд 1627 року до Києва, де він став спершу ченцем, а невдовзі архімандритом Печерського монастиря. З 1632 року й до смерті у 1647 Петро Могила був київським митрополитом. Як і гетьман Іван Мазепа, він був людиною з великим художнім смаком, вихованим у родині славетного роду Могила, коріння якого сягає легендарного героя Давнього Риму Муція Сцеволи. Батько його Симеон був молдавським та волоським господарем, один дядько Єремій був воеводою Молдови, другий — Георгій — молдовським митрополитом. Рід Могила був у родинних стосунках із велики-

ми польськими родами Потоцьких, Вишневецьких, Корецьких. А Петрова двоюрідна сестра Раїна Вишневецька була засновницею Густинського, Мгарського та Ладиженського монастирів, ктиторкою Манявського скиту біля Богородчан. До того ж, його опікуном після смерті батька був великий коронний гетьман Станіслав Жолкевський, у маєтку якого в Жовкві Могила провів декілька передкиївських років. Петро Могила вільно володів грецькою та латинською мовами і досить швидко опанував богословську науку. Починаючи з 1622 року Могила часто бував у Києві й купив на околиці міста кілька маєтностей із наміром пов'язати своє подальше життя з цим центром православ'я. Згодом він відходить від справ у Варшаві й звільняється з блискуче розпочатої військової служби. Під впливом митрополита Йова Борецького Могила у тридцятирічному віці приймає чернецтво і 1627 року його обирають архімандритом Києво-Печерської лаври.

До Києва майбутній митрополит прибув, уже маючи достатньо вражень і мотивацію до культурної діяльності. У Молдові йому довелося бачити оригінальні типи церковних споруд — триконхові з банями та безверхі храми, що вплинули й на українську архітектуру (Петропавлівська церква в Кам'янці-Подільському, Онуфрійські церкви у Лаврові та Гусятині, церква Різдва в Тернополі та ін.). У Польщі Могила бачив багато ренесансних споруд, зокрема оновлений королівський замок (1502–1536) та Зигмунтову капелу (1517–1533) у краківському Вавелі, Варшавський замок, що з 1611 року став резиденцією польських королів. У Львові, де навчався молодий Петро Могила, уже були такі шедеври, як дзвіниця Вірменського собору (1571), кляштори бенедиктинок (1597–1627), бернардинів (1600–1630), каплиця Боїмів (1609–1615), Чорна кам'яниця (1588–1589), будинок Корнякта (1580), ансамбль споруд Успенського братства. До речі, величну церкву Успіння Богородиці цьому братству збудували своїм коштом Симеон і Єремій Могили.

У 1632 році Петро Могила приїздив до Варшави на сейм, де король Владислав IV затвердив його київським митрополитом, а висвячення відбулось у Львові 1633 року в Успенській братській церкві, збудованій Симеоном та Єремією Могилами.

Освіта й мистецькі враження, набуті замолоду, Могила уповні використав, перебуваючи в Україні, оскільки вважав, що брак освіти духівництва й молоді шкодить православ'ю, і єдиним дієвим засобом виправлення цього зла він уважав перенесення в Україну західної науки [1, с. 42].

Ще 1628 року архімандрит Петро зайнявся організацією школи, маючи намір створити її на взірць європейських навчальних закладів. Навчання в ній планувалося на рівні західної освіти, щоб православну молодь не треба було посилати для здобуття освіти на Захід. Його школа постала при Печерському монастирі, на території Больницького монастиря. Її латино-польський характер викликав спротив православного духівництва та козацтва. Один із сучасників, майбутній київський митрополит Сильвестр Косов, писав, що неприятели Могили мали намір нагодувати дніпровських осетрів учителями нової школи. Тому 1631 року, щоб уникнути їхніх нападів, Могила за підтримки й благословення царгородського патріярха дістав дозвіл на заснування нового закладу, об'єднавши братську школу на Подолі з лаврською. Новий заклад мав розміститися при Богоявленському братському монастирі. А 12 березня 1632 року козацький гетьман Іван Петражицький та запорозькі козаки заявили про своє покровительство над Могилянською школою. У листі від 17 березня того ж року гетьман просить місцевого козацького отамана підтримати об'єднання Братської школи з Могилянською [3].

Європейський характер нової школи, що так не подобався православним ортодоркам, був неприйнятний також для єзуїтів і польських урядовців, які не хотіли втрачати монополії на вищу освіту. Особливо тиснули на уряд єзуїти, побоюючись конкуренції для їхніх шкіл в Україні. Така ситуація спричинила те, що 1634 року вийшов декрет короля Владислава IV, що наказував Могилі закрити латинські школи й латинські друкарні, що перебували в його віданні, а наданими йому правами користуватися «помірковано».

Та завдяки дипломатичним зусиллям Могили 1635 року король таки підтвердив заснування в Києві нової школи, але не на рівні академії, бо католицька Польща не схвалювала існування в Україні тако-

Софійський собор.
Фрагмент із малюнка
А. Вестерфельда. 1651

го закладу, який би виховував небезпечну для неї українську еліту. Польська влада навіть хотіла заснувати в Києві унійний патріархат на чолі з Петром Могилою, на що він не погодився.

За життя Могили його мрія про створення академії так і не збулася, й Могилянська школа до кінця століття так і залишалася колегіумом, проте на науку, освіту, мистецтво, зокрема й на архітектуру, вона справила колосальний вплив. Ректор колегіуму був водночас ігуменом Братського Богоявленського монастиря, в обов'язки якого входив нагляд за земельною власністю, отож, і в колегії він був головним розпорядником бюджету. Ректор також викладав філософію, а згодом і богослов'я. Префект виконував обов'язки інспектора і відав господарськими справами, зокрема, дбав про харчування спудеїв; його навчальною дисципліною була риторика. Учителям допомагали здібніші учні, так звані «авдитори», які перед заняттями пояснювали своїм товаришам матеріал з того чи іншого предмету, а після занять наглядали за самопідготовкою в бурсі. На навчання приймали спудеїв з усіх верств населення.

Спочатку навчальна програма, укладена за єзуїтськими взірцями, передбачала п'ять років навчання. На перших трьох викладали переважно мови — грецьку, латинську, церковнослов'янську та польську, а також катихизм, літургійний спів та арифметику. На курсі поетики вивчали теорію літератури, літературні жанри та міфологію. Авторами деяких підручників були відомі особи — наприклад, Симеон Полоцький та Феофан Прокопович. Усі підручники з поетики написані

Київ на плані
А. Кальнофойського
з книги «Тератургима». 1638

латинською та польською мовами, приклади у них — як із класичних авторів (наприклад, Марціала), так і з польських латиномовних поетів (Матвій Казимир Сарбевський). Пізніші підручники щедро цитують поетів польського Ренесансу і Бароко (Ян Кохановський, Самуїл Твардовський).

На курсі риторики студеї вивчали правила композиції вітальних, прощальних, похоронних промов, подяк, поздоровлень. У найдавнішому підручнику з риторики (викладі лекцій, прочитаних у 1635–1636 роках) цитуються приклади з Еразма Роттердамського і Станіслава Ожеховського. Найвагоміший із цих підручників, автором якого був Феофан Прокопович (1706), написаний із певним антипольським культурним ухилом, але, як майже всі київські підручники з риторики, латинською мовою. У позанавчальний час студеї ставили створені ними самими вистави на біблійні сюжети; в яких виступали і як актори.

На початку XVII століття у Києві посилювався колонізаторський вплив католицизму, який упроваджували католицькі єпископи, що мали в місті свій єпископат. Домініканці, бернардинці та єзуїти за підтримки польської влади утворили на Подолі свій район — «біскупщину» й почали будувати монастирі-кляштори, а також будинки, які здавали пожиттям. Біскупщина була відгороджена муром від іншої території. Біля теперішнього Житнього базару поляки збудували палац біскупа — єпископа. Там-таки домініканці звели великий мурований костел з монастирськими будівлями, який стояв до 1640 року.

Церква Трьох Святителів,
відновлена Петром Могилою.
Акварель Ф. Солнцева. 1843

Навколо монастиря було зведено огорожу. На будівництво костелу пішла цегла з розібраної католиками православної вишгородської Борисоглібської церкви. Постала величезна, характерна для пізнього католицького мурованого будівництва готична тринавова базиліка зі ступінчастими фронтонами на фасадах, з пілястрами на стінах і стрілочастими високими вікнами. Також католики почали у 20-х роках XVII ст. будувати катедральний собор, але не довели будівництво до кінця через початок Визвольної війни українського народу 1648 року.

На час приїзду до Києва Петра Могили муроване будівництво застосовувалося епізодично, але реконструкція церков велася митрополитами Йовом Борецьким та Ісайєю Копинським. У 1605–1612 роках ігумен В. Красовський відбудував на Куренівці Свято-Кирилівську церкву, перекривши її новими склепіннями й надбудувавши бані. У 1613–1614 роках італійський архітектор Себастьяно Брачі оновив у ренесансному стилі церкву Успіння Богородиці Пирогощі на Подолі, надбудувавши чотири бічні бані навколо п'ятої центральної.

Петро Могила будував і оновлював храми протягом усього свого життя в Києві, до того ж, здебільшого використовував на це власні кошти. На роботи київський митрополит запрошував як іноземців, так і місцевих будівничих. Відомо, що в нього на службі протягом 1637–1638 років перебував італійський архітектор Октавіо Манчіні з Болонї [2, с. 75].

Однією з перших будівель у Києві, зведених Петром Могилою, була двоповерхова Борисоглібська церква Братського Богоявленсько-

Вигляд церкви, яку почав будувати
Петро Могила на руїнах Десятинної
церкви. Літографія Фабіанського. 1857

го монастиря на Подолі. Тип двоповерхової церкви без бань існував у XVII ст. у Молдові та Україні, зокрема, це Іллінська церква в Суботіві (1653), збудована Богданом Хмельницьким, та Михайлівський собор у Переяславі (1648–1654), що мають вигляд радше світських, а не культових споруд. Будівництво Борисоглібської церкви Братського монастиря зумовлене заснуванням у ньому Києво-Могилянського колегіуму на базі Братської та Лаврської шкіл. Це була споруда з двоповерховим прямокутним у плані об'ємом, із двосхилим дахом. Трикутний західний фронтон об'єму прикрашав рельєф із зображенням Всевидячого ока в сьайві. Вікна другого поверху обрамляли наличники з трикутними сандриками й рустом. Зі сходу та заходу до основного об'єму були прибудовані притвор та апсида. З півночі та півдня споруду оточували одноповерхові галереї, стіни яких були декоровані горизонтальним рустом.

До речі, неподалік церкви стояв будинок, який належав Галшці Гулевичівні, що пізніше використовувався як монастирська кухня. Борисоглібська церква діяла як конгрегаційний храм, у ній також містилася академічна бібліотека, що загинула під час пожежі 1780 року. У день смерті Петра Могили в цій церкві правили урочистий молебен на честь благодійників братства й колегіуму.

Хрестовоздвиженська церква на Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, спорудження якої також пов'язують із Петром Могилою, зображена у первинному вигляді на малюнку Абрагама ван Вестерфельда 1651 року та на гравюрі Іллі до «Патерика Печерського»

1661 року. Будівництво її пов'язане з прагненням Петра Могили канонізувати преподобних української православної церкви, мощі багатьох із них перебували в Ближніх печерах. Це видовжена із заходу на схід однобанна споруда з притвором, відділеним від основного об'єму стіною з дверима — як в Успенській церкві у Львові (1621–1629) чи в Михайлівському соборі у Переяславі (1648–1654). На гравюрі Іллі та малюнку А. ван Вестерфельда зображено маківку над вівтарною частиною, відкриту галерею навколо центральної частини храму, трикутний фронтон над західним фасадом, оздоблений ренесансним орнаментом [3].

Будуючи нові святині, Петро Могила багато сил і коштів витрачав на оновлення поруйнованих у різні часи або занедбаних давніх храмів. Він звертався за пожертвами до тогочасних можновладців, гетьманів, ігуменів підлеглих йому монастирів, до братств, намагаючись зберегти стародавні храми як частину давньої української історії. У передмові до трактату «Перспектива» (1642) Касіян Сакович писав: «Узяв отець Могила Св. Софію в Києві, багато століть перед тим опущену, а в даний час так її відновив, що від усіх дістав похвалу. Також відбудовує монастирі, засновує школи і багато робить добра в інтересах свого народу...» [1, с. 96].

Владика Петро вважав Софійський собор «єдиною нашого народу православного оздобою, головою і маткою всіх церков» [4, с. 6]. Тому, ставши 1632 року митрополитом, він одразу відібрав в уніятів собор, який був у напівзруйнованому стані, улаштував там чоловічий монастир і розпочав відновлювальні роботи, які тривали до його смерті. Уже на плані з книги А. Кальнофойського «Тератургима» 1638 року зображено відновлений собор із головною банею й двоярусним завершенням. Більше інформації про перебудову храму дає малюнок А. ван Вестерфельда 1651 р., в якому показано вступ військ литовського гетьмана Януша Радзивілла в Київ. На ньому бачимо прямокутну в плані споруду в ренесансному, з елементами романського, стилі з рядами відкритих галерей на сході й заході й тринадцятьма банями на барабанах. Для відновлення собору митрополит залучив італійського архітектора Октавіо Манчіні. Споруду було частково відремонтовано.

Церква Спаса на Берестовому.

1646 рік. Літографія XIX ст.

За основний будівельний матеріал правили цегла і вапняно-піщаний розчин, стіни не отиньковували. Внаслідок нерівномірності випалювання цеглини мали різні відтінки — від темно-червоного до світло-жовтого. Павло Алепський був у захваті: «Людському розумінню несила її обхопити — такі різноманітні барви її мозаїк, такі їх сполуки, такий симетричний розклад її будови, така безліч високих колон, такі високі її бані... Подібної церкви, як св. Софія в Києві, нема ніде, крім її іменниці в Царгороді». У житлових приміщеннях стояли печі, облицьовані візерунчастими полив'яними плитками, що надавало інтер'ерам особливого колориту. Навколо собору було споруджено дерев'яні монастирські будівлі, а всю територію обнесено високою дерев'яною огорожею. Петро Могила встановив у храмі новий іконостас, краса якого також вразила Алепського: «Глядач з дива не сходить, на нього дивлячись. Ніхто не має сили його описати, такі гарні, різноманітні його різьби й позолота».

У північно-східному куті теперішнього Благовіщенського вівтаря Петро Могила влаштував каплицю, призначену для зберігання мощей святого Володимира. Саме в ній з 1 січня, дня смерті, до 9 березня 1647 року, дня поховання, стояла труна з тілом митрополита.

Реконструкція Софійського собору, здійснена за Петра Могили, мала виразні риси ренесансного стилю з елементами раннього бароко в інтер'єрі. Він зберігав такий вигляд до 1685 року, коли почалася його реконструкція у бароковому стилі гетьманом Іваном Самойловичем і завершена гетьманом Іваном Мазепою 1707 року.

Успенський собор Києво-Печерського монастиря, що був центром Київського Атеңеу, згуртованого навколо митрополита Петра Могили, також зазнав певних змін. Найдавніше з відомих зображень Успенського собору бачимо на гравюрі Тимофія Петровича до титулу книги «Бесіди Іоанна Златоуста на 14 послань св. апостола Павла» (1623), де його відтворено в первинному вигляді по шести століттях після побудови. Це була тринавна споруда, увінчана трьома банями. Перша баня була над головним об'ємом, друга — над вівтарем, третя — над церквою Іоанна Предтечі. Західна стіна підтримувалася чотирма контрфорсами, два з яких були обабіч центрального входу. Упритул до стін стояли каплиці та усипальниці, зокрема на честь Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, князів Корецьких та св. Стефана. Окрасою собору був установлений на початку XVI ст. князем Костянтином Острозьким замість мармурової вівтарної огорожі іконостас, що існував до пожежі 1718 року. Над могилою князя в Успенському соборі його син Василь-Костянтин Острозький 1579 року встановив чудовий скульптурний надгробок, виконаний у ренесансному стилі (знищений разом із собором радянськими підри́вниками 3 листопада 1941 року).

«Київський літопис» від 1613 року повідомляє про ремонт Успенського собору, а 1620 — про те, що до Києва прибув ерусалимський патріарх Теофан. Той же літопис повідомляє, що владика був у Братському монастирі, де його з великою шанобою прийняли духовні та світські особи, а на другий день, 9 квітня, він правив службу в присутності протосингела константинопольського патріарха та київського священства. На той час Успенський собор був цілком оновлений, яким він зображений на гравюрі-плані в книзі А. Кальнофойського «Тератургима» (1638) та малюнку А. ван Вестерфельда (1651). Перші два зображення фіксують стан собору до могилянської реконструкції, останній — після неї. Західний фасад собору після реконструкції найкраще подано на гравюрі Афанасія К. 1677 року до лаврського видання «Пречесні акафісти». Петро Могила надав споруді урочистішого вигляду, прикрасив її чотирма новими банями. Одну з них було поміщено над головним входом, решту три — з південного боку та на північній частині храму, — отже, Успенський собор став семибанним.

Із Петром Могилою також пов'язують виконання фрескових композицій на фасадах та в інтер'єрі [5, с. 234]. У такому вигляді Успенський собор простояв до перебудови у 1690-х роках гетьманом Іваном Мазепою.

Наступний храм, який відновив Могила — Десятинна церква Св. Богородиці, зведена князем Володимиром у 991–996 роки. Ця грандіозна споруда, що зазнала руйнації 1240 року під час монголо-татарської навали, на той час перетворилася на руїну. Петро Могила, розуміючи значення храму в історичній пам'яті киян, наказав викопати рештки церкви «з мрака земного». Запрошений до Києва італійський архітектор Октавіо Манчіні, що перед цим працював у Польщі, розчистив руїни, використав рештки старих стін південно-західного кута храму, звів невелику прямокутну з гранчастою апсидою церковку, поділену на дві частини. Із заходу він прибудував дерев'яний притвор з дзвіницею. Середня частина була значно вища і мала вигляд вежі з чотирихилим дахом, невеликим барабаном із грушоподібною банею та маківкою без ковніра. На літографії Фабіанського 1857 року з малюнка А. ван Вестерфельда біля церкви зображено стару липу часів Петра Могили, яка й досі стоїть навпроти Національного музею історії України.

У ті ж роки Петро Могила відбудував з руїн Трьохсвятительську церкву і передав її Київському братству. Як свідчить акварель Ф. Солнцева 1843 року, це був однобанний, хрещатий у плані храм із восьмигранною банею з маленькою маківкою. Головний вхід увінчував фронтон із монументальним оздобленням.

На малюнку-плані в книзі «Тератургима» зображено дуже пошкоджений храм за межами Печерського монастиря — церкву Спа-са на Берестові. Оскільки Петро Могила був переконаний, що це перша київська мурована церква, збудована князем Володимиром у 991–996 роках, то вважав за необхідне її відбудувати. Відбудова храму тривала з 1640 по 1646 рік. На той час споруда залишилася без вер-ху, як свідчить план з «Тератургимми». Могила наказав розібрати рештки й натомість збудувати три нави з конхами зі сходу, а із заходу прибудував дерев'яний притвор. У всіх навах було влаштовано вівтарі,

а до центрального на честь Преображення Господнього, прибудовано ризницю та дияконник. У бокових навах містився вівтар Святого Володимира, де певний час зберігалися рештки голови Володимира Великого. Стародавні форми були повністю збережені в нартексі, хрещальні та вежі, перекриті заново коробовим склепінням. У споруді було вдало поєднано риси давньоукраїнської архітектури, Ренесансу та бароко, що разом дають враження злагодженого архітектонічного ансамблю, екстер'єр якого підпорядковано внутрішнім сакральним завданням інтер'єру з чудовими монументальними розписами. Увінчали споруду три бані. Над входом до церкви на зовнішній стіні нартекса донині зберігся напис старослов'янською мовою: «Петро Могила, архієрей Бога, цей храм благоліпний спорудив Господу Владиці, і звівши славний і чудесний дім цей із каменю, розписав перстами греків». На внутрішній західній стіні нартекса також є тогочасний напис: «Цю церкву створив Великий і всієї Русі князь і самодержець святий Володимир, у святому хрещенні Василій. Через багато літ і після розорення від безбожних татар волею Божою оновлена смиренным Петром Могилою...». А в інтер'єрі грецькі живописці виконали фреску «Дар Петра Могили», в якій зображено самого митрополита, котрий підносить макет відновленої ним церкви Спаса Святому Володимиру [6, с. 122].

Отже, протягом двадцяти років свого перебування в Києві архімандритом Печерської лаври та митрополитом Київським і Галицьким Петро Могила був гідним продовжувачем будівничої традиції Давньоруської держави, зокрема князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Завдяки його дипломатичним зусиллям та зв'язкам із польською владою 1 листопада 1632 року польський король Владислав IV і сейм прийняли постанову про повернення православним митрополитчій Києво-Софійській катедральній церкві й відновлення давніх православних єпископських кафедр, на території Польщі було підтверджено право вільно сповідувати православну віру. Також ця постанова давала дозвіл ремонтувати старі церкви та будувати нові, засновувати братства, школи, друкарні та притулки для бідних. Згодом, 1633 року, король підписав «Статті про заспокоєння руського

народу», які значно полегшили становище православної церкви й надали митрополитові змогу повертати храми, раніше захоплені католиками та уніятами, й розпочати їхню відбудову. У першій половині XVII ст. відбулися ініційовані духівництвом та братствами глибокі зміни в архітектурі сакральних споруд. Утверджувалося гуманістичне розуміння призначення національної церкви як собору людських душ, що зумовило чітку, раціональну організацію простору споруд, урівноваженість і водночас благоліпність інтер'єрів. В архітектурі, іконописі та храмових розписах дедалі чіткіше й оригінальніше почали виявлятися національні особливості й диференціація між католицькими і православними зображеннями в багатьох сюжетах, особливо «Страшного суду», що почав утілювати глибокі антизагарбницькі інвективи.

Київське Богоявленське братство й духівництво збирали кошти на церкви й нерідко самі укладали угоди з архітекторами, вели нагляд за будівництвом і стежили, щоб споруда відповідала вимогам та естетичним уподобанням, в основі яких лежали особливості національного будівництва. Борючись за своє національне та духовне визволення, український народ творив власну архітектуру, використовуючи як традиції дерев'яного зодчества, так і традиції Ренесансу, що в той час більше відповідали ідеям гуманізму.

Київська архітектура періоду Петра Могили характеризується рисами перехідного періоду від давньоруського храмобудування через готику, ренесанс до національного бароко. Намагаючись зберегти загальні форми храмів, що склалися в Київській Русі, київський митрополит делікатно й зі знанням справи упроваджував форми українського народного дерев'яного будівництва разом із західноєвропейськими формами, творячи національний стиль в архітектурі, продовжений багатьма його наступниками, зокрема й гетьманами Іваном Самойловичем та Іваном Мазепою. Смаки митрополита, що відбилися в ініційованому ним будівництві, орієнтувалися на провідну для того часу архітектуру Центральної та Західної Європи.

Діяльність Петра Могили як будівничого храмів, організатора освіти й засновника Київського колегіуму з європейською системою

навчання, а також у галузі літератури, книгодрукування й теології сприяла утвердженню слави Києва як головного міста України. Він залишив наступникам приголомшливий приклад подвижництва у своєму «Заповіті»: «Коли тільки дозволив мені Господь Бог з ласки своєї святої... бути пастирем у столиці Митрополії Київської, а перед тим і Святої Лаври Печерської Архімандритом, у той час бачачи занепад у народі Руським побожної релігійності не від чого іншого, як від того, що жодної освіти й наук не одержував, тому приречення мое зложив перед Господом Богом моїм, усі мої достатки, від батьків оставлені, і що тільки від належних послуг святих місць, мені доручених, прибутків з відповідних маєтків тут зоставалося, повертати частково на відновлення зруйнованих Домів Божих, яких залишилося жалюгідні руїни, частково на фундації шкіл у Києві, прав і вольностей народу Руського» [7, с. 291]. Його приклад наслідували церковні й державні діячі: архімандрит Лаври Йосиф Тризна, що заступив Петра Могила на цій посаді, київські митрополити Сильвестр Косов, Діонісій Балабан, Йосиф Нелюбович-Тукальський, Лазар Баранович — аж до 1685 року, коли Київська митрополія була завдяки підкупу переведена з-під влади Константинопольського патріарха під владу Московської патріархії.

«Приклад Петра Могили, — писав 1921 року київський митрополит Української православної автокефальної церкви Василь Липківський, — навчає нас далі: непохитно стоячи на ґрунті православної віри, сміливо користуватися для життя й піднесення всіма кращими здобутками людства, навіть своїх ворогів, щоб їхньою зброєю їх же перемагати. Сам митрополит Петро Могила хоч уперто боровся з католицизмом, але вільно перейняв від нього багато, що вважав корисним для життя Православної Церкви» [7, с. 183].

1. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков [Текст] / Аркадій Жуковський. — К., 1997.

2. Овсійчук В. Українське мистецтво другої половини XVI — першої половини XVII ст. [Текст] / Володимир Овсійчук. — К., 1985.

3. *Анісімов О. І.* До історії архітектурного ансамблю Ближніх печер Києво-Печерської лаври [Текст] / О. І. Анісімов // Лаврський альманах. — 2000. — Вип. 3.

4. *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники [Текст] / С. Голубев. — К., 1883.

5. Києво-Печерська лавра — пам'ятка історії та культури України. — К., 2006.

6. *Бруснікіна Г.* Церква Спаса на Берестовому [Текст] / Галина Бруснікіна, Тетяна Кочубинська. — К., 2007. — С. 122.

7. *Жуковський А.* Петро Могила й питання єдності церков [Текст] / Аркадій Жуковський. — К., 1997. — С. 291.